

BERND GLIWA

BALTIŠKIEJI PIRTIES PAVADINIMAI

Abstract

[Title: The Baltic names of the bathhouse]. (I) The origin of Lith. *pirtis* 'bathhouse, sauna', dial. *perėnė*, *pertuvė* 'id.', Latv. *pirts* 'id.' is commonly traced back to I.-E. **per-* 'to beat, lash, birch'. The Baltic loans Finn. *pirtti* 'villager's hut' and Lith. dial. *pirtis* 'drying-kiln, barn; flax breaking room' show different meanings. It has been claimed (e.g. Skardžius) that the pirtis was a building where people lived and took baths. This view is criticized with respect to a number of technical and social hinderings. No parallels of a development 'to beat, birch' > 'living house' have been found so far. The new etymology suggested in this article starts from I.-E. (dial.?) **per-* 'to heat'. The semantic development 'heat' > 'bath; heating room; house' is not unusually: e.g. NHG. *Bad* 'bath', *Stube* 'room', Russ. *изба* 'hut, bath', *комната* 'room'. The article discusses the Baltic relationship with **per-* 'to heat'. (a) Lith. *pirkià*, *pirkčià* 'hut, cottage' show an additional *-k-* as does *pirkšniš* 'hot ashes; live coal'. (b) The usual approach that Lith. *pāras* 'steam' is a loan from Russ: *nap* 'id.' or the like is rejected, due to Lith. dial. *pōrinti* 'to steam, scald', *paròs* (gen.) 'steam'. Especially *paròs* is used only in phrases concerning the sauna and must be considered an archaism. Russ. *париться* 'to steam, birch, scald', *парение* 'steaming, scalding, birching', *парилка*, *паруха*, *пару́нья* 'sweating shelf in the sauna' belong to the sauna vocabulary, too. (c) Lith. *peršūs* 'sore, painful', *peršėti* 'to bite, itch, smart, be ardent' etc. refers to "burning" pains. Therefore, the usual comparison with *perša*, *próperša* 'break in the ice; glade' requires a prior meaning **open wound*'. However, an attempt **burning pain*' would much better fit with the material, especially as the concept of open wounds is named after terms for fire, e.g. Lith. *uždegimas* 'ignition' : *degti* 'to burn'. (d) Furthermore, there is a line *Liemenėlių pirtelį...a pirtis made of corpses*' that appears in a folksong about war. *Liemenėlių pirtelį* should be understood as **crematory fire*' and *pirtelį* as 'bonfire'. (e) Lith. *perėti* 'to hatch, brood' may be considered a derivation from either I.-E. **per-* 'to give birth to, create' (**perh₃-* 'to procure, get') or **per-* 'to heat'. (f) Regarding the importance of the sauna in the villagers' customs we can claim that OPr. *perōni* and *pijrin* (acc. sg.) 'community; parish' is a derivation from a term **per-* or **pir-* 'bathhouse' > **the community of a village, i.e. of one bathhouse*'. (II) Lith. *spagta*, OPr. (EV) *specte* 'bathhouse' are related to a word field of the type *spVRg-* 'hot; cold; sprinkle; harsh, shrill; pale, bright'. The article discusses semasiological relations between those words. The word field may originate in a contamination of several different roots. Expressive influence must also be taken into account. As a consequence, Lith. *spagta*, OPr. *specte* 'bathhouse' are regarded as concerning the heat in the sauna. From its contexts it is clear that OPr. *spagtas* (gen.), *spigsna* means 'baptism with water'. Baptising may be done with sprinkling water. So the comparison with Lith. *spagčioti* 'to sprinkle, drop' etc. is not to be rejected. But the bathhouse is a popular place for birth and celebrations like name-giving in pre-Christian times, cf. Latv. *pirtīžas* 'ceremony immediately after birth'. Therefore we may assume a derivation of OPr. *spagtas* (gen.), *spigsna* **ceremony of birth and name-giving*' from a term for the sauna, like Lith. *spagta*, OPr. *specte* 'bathhouse'. (III) OPr. (EV) *Stobe* means 'bathhouse' because of OPr. (EV) *Stubonikis* 'bath attendant' and is of Germ. origin. Probably, it only named public saunas in towns.

I. Liet. *Pirtis*, *Pertuvė*, *Perenė*, Latv. *Pirts*.

§ 1. Sąvokas lit. *pirtis*, latv. *pirts* dauguma kalbininkų sieja su pagrindiniu veiksmu *pirtyje*, *pėrimusi* < verb. balt. **per-* 'perti, mušti, plakti', (pvz. Skardžius 1934: 74-75; LEW: 578, LEV: II 56, Būga 1959: 516, Skardžius 1996: 327, 579-580). Suomų *pirtti* 'dūminė pirkia' – dažnai nurodomas skolinys iš baltų kalbų (pvz. Zinkevičius 1984: 168, LEW: 578, Dini 2000: 157). Dėl to aiškinama, kad "skolinimosi metu *pirtis* dar yra buvusi dūminė, su

krosnimi troba, kurioje lietuviai su latviais senovėje ne tik perdavosi, bet ir gyvendavo" (Skardžius 1934: 74; Skardžius 1996: 580; tam pritarianti Jasiūnaitė 2000: 40). Tačiau pastarasis aiškinimas kelia abejones.

Teiginys, suom. *pirtti* 'dūminė pirkia' paimta iš tos pačios reikšmės balt. **pirtis* 't.p.' o ne iš **pirtis* 'statinys pėrimuisi, maudymuisi', atrodo, nekelia prieštaravimų. Tad, klausimas apsiriboja tuo, kodėl žodžio reikšmė **pirtis* 'statinys maudymuisi' < **kur perimasi* pasikeitė arba išsiplėtė į **pirtis* 'dūminė pirkia'.

Nėra tiksliai žinoma, kada žodis paskolintas. Chronologijos ribos būtų nuo pat (pra)baltų atvykimo į jų dabartinį gyvenamą kraštą II tūkst. pr. Kr. iki 100 po Kr. (plg. Vanagas 1987: 47-52; Dini 2000: 155-160). Šiame laikotarpyje ir regione pasikeitė ir architektūra (plg. Grigalavičienė 1995: 40-55), todėl neaišku, kodėl skolintasi terminas, ir kaip tas pastatas atrodo.

§ 2. Teigti, kad gyvenamojoje dūminėje pirkioje būtų perimasi, trukdo kai kurie techniniai bei socialiniai prieštaravimai. Pėrimasis prasmingas tik gerai iškūrentoje, uždaroje patalpoje. Tarkime, gyvenamoji patalpa būtų buvusi naudojama pėrimuisi. Tuomet, gyventojai turėjo iš pirkios išeiti kol ją kūrendavo, kol maudydavosi (jei maudydavosi tik vienos lyties žmonės vienu metu; nėra pagrindo manyti kitaip). Pasimaudžius patalpa liks karšta, bet drėgna. Tokia patalpa nelabai tinka miegoti, kai žemė (asla, grindys) šlapia. Prielaida, kad maudydavosi vakare, yra pagrįsta tiek etnografiniais, tiek universaliais fiziologiniais duomenimis, nes po pirties žmogus tampa mieguistas, tiek noras išsimaudyti po sunkaus darbo, o ne prieš.

Jeigu tokiam atskiram statiniui žemės lopinėlių ir medžiagą galėjo rasti, o konstrukcija buvo nesudėtinga, kodėl nepasistačius tam tikslui atskirą pirtelę? Ar bent atskirą patalpą name?

Ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietėse aptikta pastatai su keliomis patalpomis, kuriose buvo židiniai. Kretuono gyvenvietės pastate vienas židinytis buvo ovalus, 50 – 70 cm skersmens, viršuje apdėtas akmenimis, tuo tarpu, kiti židiniai, šiek tiek įgilinti, be akmenų (Grigalavičienė 1995: 41). Gal tai buvo name integruota pirtelė, bet tai įrodyti – neįmanoma.

Pirtį, kaip ir jaują, kūrendavo karštai, tad buvo pavojinga ją įrengti tame pačiame pastate, kuriame gyvenama. Tai viena iš priežasčių, kodėl pirtis statoma atokiau nuo sodybos. Be to, pirtis buvo statoma prie vandens, nes maudymuisi reikalingas vanduo. Pirtis buvo apeiginė vieta, o maudymasis traktuojamas kaip ritualinis veiksmas, universalus daugelyje religijų. Pirtis žinoma kaip gimdymo vieta (dėl pirties etnografijos pvz. Daunys 1992; Daunys 1991; Bugailiškis 1934; Slonimskis 1928: 518).

Nors Daunys (1992: 92) teigia, kad nuo "16 -17 a., taip pat ir vėlesniais šimtmečiais, kaimuose pirtys buvo įrengiamos po vienu stogu su gyvenamosiomis patalpomis (numais)", tačiau neabejoja, kad anksčiau pirtis buvo atskiras pastatas (93). Tokia pirties integracija į namą, matyt, atsirado kartu su baudžiava ir žemės nuosavybės ribojimais kaimiečiams. Vis dėl to, nors po vienu stogu, patalpa liko atskira. Atskirą pirties pastatą, datuojamą 13 -14 a., archeologai rado Kernavėje (Luchtanas 1988: 141-142).

Yra žinomi atvejai (Sargelių km., Lietuvoje), kai buvusioje pirtyje gyventa, nes po karo gyvenamoji pirkia buvo sudegusi. Tačiau neaptikta duomenų, kad patalpoje būtų ir perimasi, ir gyvenama.

Įtikinama, kad homonimai balt. **pirtis* 'pirkia' ir **pirtis* 'patalpa maudymuisi', būtų etimologiškai giminingi. Toks ryšys turėtų būti tarp sinonimų **pirtis* 'pirkia' ir *pirkià*.

§ 3. Bendra pirties ir dūminės pirkios savybė, kaip pavadinimo motyvacija yra tai, kad pirkia ir pirtis – šildomi pastatai, pvz., vok. *Bad* 'patalpa maudymuisi' < sva. *bad* 't.p.'

"vermutlich to- Bildung zu *bähen* 'erwärmen', doch ist die Bildung kaum unabhängig von dem Mittelmeerwort **bal-* 'warmes Bad'... " (EWD: 72). Iš to, lot. *balneum* ar gr. βαλανεῖον, turbūt vėl. lot. **bāneum*, atsirado rus. баня 'maudykla, vonia' (Skardžius 1934: 75; REW: I 121). Neaišku *Stube* 'svetainė', vok. *Stövchen* 'prietaisas išlaikyti šiltą arbatą', angl. *stove* 'šildoma patalpa, šildymo prietaisas, vieta kur kūrenasi': s. angl. *stofa* 'patalpa maudymuisi'. Diskutuojamos dvi versijos: (a) < vid. lot. **stufa* (> it. *stufa*, pran. *étuve* 'patalpa maudymuisi') < lot. **tūfus* < gr. τῦφος 'dūmai, garai', (b) < lot. *aestuāre* 'šildyti, kūrenti' (EWD: 804; Hoad 1996: 464). Sva. *stuba* ar pan. laikomas šaltiniu rus. узба 'namukas, maudykla' (REW: II 120). Dar plg. rus. комната 'kambarys' < sva. *chemināta* < lot. *camīnāta* 'šildomas kambarys' (LEW: 873).

Skardžius perteikia apaštalo Andriejaus informaciją (be šaltinio ir datos), "kad jie, rusai, nusiplaudavę drungnu vandeniu ir pildami vandenį ant krosnies, taip išsiplakdavę rykštėmis arba švelniomis medžių šakelėmis (t.y. vantomis), kad vos gyvi išeidavę" (1934: 75). Susidaro išpūdis, kad jie sumušti ir dėl to vos gyvi beišeidavę. Tačiau vanojimasis suprastinas kaip tam tikras masažo būdas, poilsis, mėgavimasis gaivinančiu pėrimusi (bent taip yra Lietuvoje), o ne mušimasis rykštėmis. O vanotis yra sunku dėl karščio, ypač vanotojui, nes perimasi tada, kai yra vos vos pakenčiamas karštis. Sugebėjimas pakelti karštį, išbūti pirtyje kuo ilgiau vanojantis, kaimo pirties bendruomenėje reiškė aukščiausią įvertinimą (prestižą), kaip šiandien sportininkų laimėjimai. Jeigu kas išeina iš pirties vos gyvas, tai tik dėl karščio. Kol tokie etnografiniai ir fiziologiniai faktai nebus deramai įvertinti, kalbos apie pirties etimologiją liks bergždžios.

§ 4. Su šia prielaida grįžkime prie kalbamos sąvokos *pirtis*, kuri reiškia ne tik 'patalpa maudymuisi' bet ir *pirtis* 'maudymasis; jauja linams ar javams džiovinti; prastas namas' (LKŽ: X 33-34).

Rečiau vartojami veiksmažodiniai abstraktai *perėnė* (LKŽ: IX 821), dial. žem. *perenė* 'specialus pastatas praustis' (Jasiūnaitė 2000: 40), *pertuvė* 'pirtis' (LKŽ: IX 862) pirčiai įvardinti, kaip ir *pirktis* 'pirtis; jauja linams džiovinti' (LKŽ: IX 1106-7). Kalbant apie *pertuvė*, žodis – galimas naujadaras iš *pešti* 'vanotis pirtyje'. Kitaip *perėnė* 'pirtis; pėrimasis pirtyje', nes tokia daryba nebeproduktyvi, be to, abstrakti reikšmė 'pėrimasis pirtyje', atrodo, yra senesnė (dėl darybos su *-enė* plg. Skardžius 1996: 236). Labiau tiktų pamatas **per-* 'kaitinti' ar pan. O transformacija nuo **buvimas* ar *maudymasis karštyje* > 'pėrimasis karštyje' lengvai paaiškinama. Iš pirmo žvilgsnio net jauja galėtų būti siejama su *pešti* 'mušti, plakti, trenkti...' kaip artimas veiksmui *kulti* 'javus ar linus kultti', vykstančiam jaujoje, tačiau tokia *pešti* (LKŽ: IX 858-860) reikšmė dabar nežinoma.

O tik tokia sąlyga galėtų reikšmės kitimą nuo *pirtis* 'patalpa maudymuisi' į žem. *pirtis* 'jauja' ir vak. aukšt. *pirtis* 'Flachsbrachstube' pateisinti, jeigu pastarosios būtų "vėlesnių laikų padaras" kaip teigia Skardžius (1934: 74). Reikia prisiminti, kad jaujoje javai džiovinami specialiai tam kūrenant ugnį. Dėl to ištakos verb. balt. **per-* 'kaisti, kaitinti' ar pan. visai prasmingos, o nepaaiškinamas "vėlesnių laikų padaras" nesvarstytinas.

Giminingi žodžiai *pirkià* 'gyvenamas valstiečių namas, troba; patalpa žmonėms gyventi; viralinė, maisto sandėlis' *pirkčià*, *pirkátė*, *pirkė*, *pirkyna*, *pirktáitė*, *pirktėlė* patyrė tam tikrą reikšmės pakitimą link 'svetainė', 'sandėlis' ar 'prasta troba', pastarasis su iš dalies menkinamuoju atspalviu (LKŽ: IX 1088-1097).

Kaip *pirktis* 'pirtis; kūrenama jauja linams džiovinti' (LKŽ: IX 1106-7), taip turi *pirkčià* 'troba' papildomą formantą *-k-*. Pastebėtina, kad "priesaga *-ti-* iš senovės visų pirma yra vartojama moteriškosios giminės, daugiausia veiksmažodiniams, abstraktams sudaryti pvz. *apgautis*, *-iēs* 'apgavimas', *būtis*, *-iēs* 'buvimas, būvis' [...] *mintis*, *-iēs* 'Gedanke', *mirtis*, *-iēs* 'mirimas' ... " (Skardžius 1996: 326). Jeigu pamatas būtų **per-* : **pir-* 'kaisti' : 'kaitinti' (dėl

apofonijos bei darybos plg. *virti* : *vérda* : *viřtis* 'vandens verpetas, vyrius', *vėrti* : *virtinė* : *virtis* 'vėrinys', *veřsti* : *viřtis* 'griuvimas' LKŽ: IX, X), tada pradinė reikšmė *pirtis* būtų buvusi maždaug '*kaitinimas'. Tačiau toks veiksmažodis **per-* nežinomas. Dėl to reikėtų nagrinėti sąsajas su kita balt. leksika ir svarstyti rekonstravimo galimybes.

§ 5. Liet. *peršėti* 'griaužiančiai skaudėti odą, žaizdą; patirti nerimą, sielvartą', *perštėti*, *peřsti* 't.p.' (LKŽ: IX 854-856) paprastai aiškinami bendrai su *perša* 'neužšalusi vieta lede, properša; šaltiniuota vieta raiste', *próperša* 't.p.': tai būtų atviros žaizdos skausmas (LEW: 578), plg. *kiaurãzaizdė* 'gili pūlinė žaizda; fistulė' (LKŽ: V 706). Rix et al., rekonstruoja atskirą ide. **perk-* 'graben, aufreißen' (LIV: 475). Tačiau čia kalbama apie degantį skausmą, ar niežėjimą, apie perštėjimą gerklėje sušalus, ne apie atvirą žaizdą, plg. dar *peršulỹs* 'brennender Schmerz', *peršũs* 'brennenden Schmerz verursachend' (LEW: 578). Pan. eigą rodo dar liet. *uždegimas* (apie žaizdą, pūlinį) : *dėgti*. Galimybė, kad esama sąsajų su balt. **per-* 'kaisti, degti', neatmetama.

§ 6. Lit. *peršatũs* 'žvarba' siejasi arba su *perša* 'neužšalusi vieta lede, properša; šaltiniuota vieta raiste' (LKŽ IX 853; LEW: 578), kaip '*kiaurai praeinantis vėjas', plg. *kiáurvéjis* 'žvarbus vėjas; kiaurapūtis', *kiaurãvéjis*, *kiaurãpūtis* 't.p.' (LKŽ: V 704-710), arba su kalbama balt. **per-* 'kaisti, degti', turint omenyje, kad dažnos sąvokos šalčiui ir karščiui išreikšti išsiritę iš tos pačios šaknies arba vartojamos tolygiai priklausomai nuo konteksto (pvz. Urbutis 1972: 58). Žodžio *peršatũs* daryba (plg. Skardžius 1996: 337) neprieštarauja nei vienam nei kitam variantui. Pastaroji interpretacija leistų svarstyti tolimą giminystę su got. *frius* 'šalna', vok. *frieren* 'šalti', lot. *prũna* 'žarijos; glühende Kohlen', *prũrĩre* 'peršti, niežti; jucken' < ide. **preus-* 'frieren; brennen' (IEW: 846).

§ 7. Lit. *perėti* '(paukščiams) ant kiaušinių tūpti, juos šildant' yra iteratyvinis ar duratyvinis veiksmažodis. Minėtini dar pan. reikšmės *perėdinti*, *perėdinti*, *perėdyti* 'perinti' (LKŽ: IX 818). O pamatinis verb. **perti* neišliko. Neatsiejama yra liet. dial. (Zietela) *pirtėlė* 'inkilas' (Vidugiris 1998: 488). Įprasta etimologija šiuos žodžius gretina su paveldu iš ide. **per-* 'gebären, hervorbringen' (**perh₃-* 'verschaffen' LIV: 474) > lot. *pariō*, *parere* 'gebären'; gr. *πόρις* 'Kalb, junge Kuh', vok. *Färse* 'junge Kuh', vėž. *vōr* 'Schweinchen' ir kt. (LEW: 573, IEW: 818). Taip pat tiktų pamatas **per-* 'šildyti, kaisti'. Liet. *perai*, *periai* 'bičių lervai' (LKŽ: IX 813, 826), byloja už pirmąją versiją, juk čia niekas tiesiogiai nešildo. Kita vertus, avilyje (ar atitinkamoje vietoje, drevėje) temperatūra reguliuojama, pvz. žiemos pabaigoje, kai bitės ruošiasi pavasariui, tarp perų temperatūrą bitės pakelia iki 32-35°C (Straigis 1994: 104).

Perėti taip pat vartojama 'vesti jaunikius, veistis' arba 'gimdyti', tačiau pastaroji, aiškiai pajuokianti, perkeltinė reikšmė (LKŽ: IX 822-823). Be to, susiduriame su mitologiniais dalykais, su tikėjimu apie sielos ar naujagimių atkeliavimu paukščių pavidalu ar bent jų pagalba (plg. Gliwa 2003a: 284-288). Todėl eiga *perai* < **per-* 'šildyti, kaisti', neatmestina. Nurodytina, kad *pėras* ne tik 'bičių lervutė' bet ir *pėras* 'perimi kiaušiniai; neužperėtas, neverstas kiaušinis; perėjimas; išperėtas paukščiukas; jaunos bitės; augalo atžala, atauga' ir *pėralas* 'kas perima, išpera' (LKŽ: IX 813). Tai neprieštarauja nei kilmei iš ide. **per-* 'gebären, hervorbringen', nei galimybei, kad reikšmė išsiplėtė 'šildyti' > '(iš)perėti' > 'veistis, daugintis'. Semasiologiškai palygintina vok. *brũten* 'perėti (apie paukščius)', s. air. *guird* 'išperia' < ide. **g^{wh}er-* 'brennen, wärmen'; vok. *Brut* taip pat vadina 'bičių perai, paukščių perai' (EWD: 140).

§ 8. Jasiūnaitė (2000), nagrinėdama pirties nusistovėjusius apeiginius posakius, nepateikia dviejų man gerai žinomų frazių: *Ar dar liko paròs?* 'ar liko karščio?', kai vyrai grįžta iš pirties ir moterys išsiruošia antrai pamainai bei raginimas: *Duok paròs!*, visiems susėdus ant plautų. Kadangi ir LKŽ nepateikia nei **para*, nei *paròs* ir man neteko girdėti kitokių linksnių nei minėto kilmininko, reikėtų žodį laikyti siaura tarmybe (Sargeliai, Žaiginys, Raseinių raj.). Jei LKŽ būtų pateikę žodį **para*, tai su kryžiuoku (*dabartineje kalboje nevertotinas žodis) ir su nuoroda į rus. *nap*, kaip tai daroma su **pāras* 'garai' (LKŽ: IX 404). Kadangi pirties tradicija šioje aplinkoje gan sena ir dar apie 1940, prieš karą, Sargelių kaimas turėjo bendrą pirtį, vargu tai galėtų būti skolinys, ypač turint omenyje, kad tai nusistovėję frazeologizmai. Norėtuši suabejoti ar *pāras* iš tikrųjų slavizmas, jis vartojamas tame pačiame kontekste ir atokiausiame nuo slavų Lietuvos kampe: *Mažai pāro, užliek andens ant krosnies*. (Papilė, Akmenės raj.), *Šiandien pirtyje geras pāras* (Ramygala, Panevežio raj.) (LKŽ: IX 404).

Liet. *pōrinti* 'plikyti, svilinti, šutinti' pasitaiko tik Suvalkijoje, yra įtariamas slavizmas ir gavo kryžiuoką (LKŽ: X 447), tačiau ribotas paplitimo arealas bylotų labiau už tarminį relikta, o ne sl. skolinį. LKŽ nepateikia numanomo sl. šaltinio. Fraenkel aptaria tik paveldėtą homonimą *pōrinti* 'quatschen, erzählen' (LEW: 639), bet kalbamą žodį bei *pāras*, nemini. Savaiame aišku, kad morfema *-inti*, nepaaiškinamas sl. šaltiniu.

Žinoma, rus. *парно* 'tvanku, trošku, dusnu', *парной* 'šiltas; tvankus; drungnas', *парить* 'garuoti' (RL: III 16-17) yra giminingi kalbamajam *pōrinti* 'plikyti, svilinti, šutinti'. Kad tai būtų skolinimasis su papildomu morfemos keitimu, mažiau tikėtina. O rus. *a* atitinka liet. *o* ne tik skoliniuose, bet ir bendrai paveldėtoje leksikoje. Tad, reikėtų atkreipti dėmesį į rus. *nap* : liet. *paròs*, *pāras*, kurie turėtų būti labai nauji skoliniai, kur išlaikomas šaknies vokalizmas.

Įdomi rusiška pirties terminija *париться* 'šutintis, kaitintis; vanotis, pertis; garuoti', *парение* 'šutinimas; plikymas; pėrimasis pirtyje', *парилка* 'šutintuvė; vanotuvė, plautai (pirtyje)', *парильщик* 'pėrėjas, vanotojas; šutintojas' (RL: III 16-17), argumentuojanti už sąsajas su karščiu, bet ne su plakimu, mušimu. Vasmer (REW: III 207) lygina rus. *парить* 'garuoti' su liet. *perėti*, taip pat *паруха*, *парунья* 'plautai' (210). Čia pridera brus. *парня* 'vieta, trobesys kur šutina ir lenkia lankus, pavažas, kamantus' (Vanagas 1981: 255).

Jeigu liet. *paròs*, *pāras* 'garai', *pōrinti* 'plikyti, svilinti, šutinti' baltiškumas neatmetamas, ir atmetimui rimtų argumentų nėra, tada nematau, kodėl pr. *pore* – *brodim* 'garas' (E 40; Mažiulis 1996: 327 ir lit.) turėtų būti slavizmas < l. *para* 'garas', kaip įprasta manyti, nors Fraenkel tai teigia tik "evtl." (plg. LEW: 573). Prūsišką žodį *pore* ir Mažiulis numanė esant baltišku (1996: 327-328, 361-363).

§ 9. Prūsų katekizmuose pasitaiko *perōni* – *gemeine* 'Gemeinde' (Mažiulis 1996: 267-268), rečiau *pjirin* (acc. sg.) – *Gemein[d]e* (Mažiulis 1981: 199-202). Endzelyno teiginį: "Varbūt rada ar kr. *переть* 'drücken, drängen' un sensl. *прати* '(nieder-)treten' (sal. nozīmēs ziņā lei. *myniā* 'Gedränge; Haufe' : *mīnti* 'mīt')" (Endzelīns SV 224, cit. Mažiulis 1996: 267), Mažiulis perinterpretuoja, tiesa, esmės nekeisdamas: verb. pr. **per-* 'mušimu spausti, spaudimu mušti' : **pēr-* (praet. šaknies vok.) > pr. **pērā* (f.) ar **pēra* (m.) '(susi)spaudimas (mušimu)' > **spūstis* > **būrys* > *perōni* 'bendrija' (Mažiulis 1996: 267). Smoczyński (2000: 65, išn. 78) teigia, kad Mažiulis (1996: 267tt.) "bringt *perōni* mit lit. *periū*, *peŗti* '(im Dampfbad) mit dem Badequast schlagen; schlagen, prügeln' in Verbindung, was aus semantischer Sicht nicht einleuchtet." Mažiulio numatyta eiga ir manęs neįtikina, vargu kaimo bendruomenė buvo tokia gausi, kad spūstį sudarytų. Smoczyński požiūris įdomus ir krikščionų tekstų atžvilgiu suprantamas: "für das in Rede stehende Lexem ein zugrunde liegendes **/paru:ni/* angesetzt werden muß. Angenommen, daß das mnd. *parre* (f.) oder

mhd. *pfarre* (f.) 'Pfarre, Pfarrgemeinde' ins Altpreußische als */pare:/ bzw. */pari/ (f.) übernommen wurde, erscheint die Annahme plausibel, daß zu diesem Grundwort auf preußischem Boden eine Weiterbildung auf *-ūni* erfolgt ist..." (Smoczyński 2000: 65). Tačiau tai fonologiškai perinterpretuota, be to, neįtikino pr. "Weiterbildung auf *-ūni*" nekeičiant reikšmės, nes */pare:/ ar */pari/ tenkintų gramatinius reikalavimus skolintam žodžiui. Norėčiau grįžti prie Mažiulio versijos, kurią paskatino Smoczyński su "bringt *perōni* mit lit. *periù, peřti* '(im Dampfbad) mit dem Badequast schlagen...' ". Dar dabar Lietuvoje įprastas metas kurenti pirtį ir išsimaudyti šeštadienio vakare, prieš sekmadienio mišias (jei lankosi). Be to, kaimuose egzistavo labai reikšmingos pirties bendruomenės, daug kur kaimas turėjo savo bendrą pirtį.

Apie prūsus žinoma, kad maudymasis pirtyje turėjo sąsajų su dievų garbinimu: "Iš pagarbos savo dievams kurie ne kurie kasdien maudosi pirtyse, kiti pirties tiesiog kėste nekenčia." (Peter von Dusburg, *Chronicon terrae prussia*, 1326, in: BRMŠ: I 335, 345). Šitą teiginį, rodos, kartoja von Jeroschin "*Etslîche Prûzin vlizzin sich, daz sî battin tegelich zu lobe irn abgotin. Sô wârin in den rotin sumelîche ouch gesat, dî nimmir quâmen in ein bat.*" (Nicolaus von Jeroschin, *Kronike von Pruzinlant*, 1335, eilės 4247-4252, in: BRMŠ: I 364). Dažnas maudymasis pirtyse žinomas ir Dluogošui "Balneorum quotidianus tam viris, quam mulieribus usus, quibus hesternae diei ebrietatem astruunt ex corporibus depelli et vitam produci." (Jan Długosz, *Historia Polonica*, XV a., in: BRMŠ: I 547). Tad, siūlyčiau, pr. *perōni* '*vienos pirties bendrija' = '*religinė, paprotinė bendruomenė'. Tuo, manyčiau, būtų semantinė eiga visiškai suprantama. O tendencijai religinę terminiją laikyti paskolinta, norėčiau priešpatastyti centrinės sąvokas, kaip antai liet. *dievas, viešpats, dangus, velnias*.

§ 10. Daukantas pabrėžė: *senowie wissódidiausia gôda buo swetî i pirtî nuwesti ir iszperdinti* (cit. Jasiūnaitė 2000: 39). LKŽ (IX 817) pateikia *išpeřdinti* 'išperti' ir nurodo, kad tai yra parūpinamasis veiksmazodis. Bet jeigu tariamas pamatas būtų *išperti*, kaip tada gali parūpinamoji derivacija turėti tą pačią reikšmę kaip pamatas? Iš Daukanto pavyzdžio galima suprasti, kad šeiminkas nuvedė svetį į pirtį ir parūpino, kad kas nors kitas jį išpertų. Tačiau tai vargu atitinka tikrovę ir iki šiol daug kur galiojančius papročius. Kaip jau pastebėta, Daukanto teiginio esmė neslypi pėrimesi, o karštyje ir prausimesi. Dėl to manyčiau, kad *peřdinti* yra padaryta iš **perti* 'kaisti, šildyti', ir savo reikšme ir daryba atitinka *kaisti* > *kaitinti*, pvz. sakoma *ėjė į pirtį kaitintis* (Daukantas, cit. LKŽ: V 80).

Frazeologizmas *pirtį pakurti* ir pan. 'ką nors mušti, bausti' (LKŽ: X 34) negali būti argumentu, kad pirtis pavadinta pagal pėrimą. Nes tai įprastas reiškiny – kaitinimo reikšmė dažnai perkeliama mušimui, pliekimui nusakyti, pvz. liet. *kaĩtinti* 'mušti, pliekti...' (LKŽ: V 81), *šùtinti* 'smarkiai mušti; trenkti...' (LKŽ: XV 415), *plĩekti* 'mušti; varginti; smarkiai ką daryti' : *plĩeksti* 'smarkiai degti, akinamai šviesti...' : *plikýti* 'valyti, pilant karštu vandeniu; tvilkant šutinti; spieginginti, deginti...' (LKŽ: X 215-229), plg. dar vok. *jemandem einheizen* 'ką nors mušti...!'

§ 11. Šeškauskaitė (2001: 107-108), nagrinėdama sutartinę:

1. Išjojo išjojo,

Išjos brolis karely.

Sidir vidir iš kiečių,

Kalne žalios rūtos. (refrenas toliau kartojamas po kiekvieno posmo)

2. Iškirto, iškirto,

Iškirs brolis vaiskelį...

3. Surėme, surėme

Liemenėlių pirtelį...

4. *Sukrove, sukrove*

Galvelių krosnelį...

5. *Sulauže, sulauže*

Erškietelių unteį...

6. *Užlėjo, užlėjo*

Kraujelio garelį... (Slaviūnas 1959: 77)

teigia, tekstas kalbą apie kremaciją: "posakiai: *surėme liemenėlių pirtelį, sukrove galvelių krosnelį*, – galbūt, išreiškia deginimą, taip pat metaforinį pirties vaizdą" gerai paliudyta istorijos dokumentuose (Šeškauskaitė 2001: 108). Tokiai interpretacijai iš esmės neprieštarauju, bet manyčiau, tai ne metaforinis pirties vaizdas, o žodis *pirtelį* čia reiškia tiesiog **'laužą' < *'kaitra, kūrenama vieta'*, lygiai kaip ir *galvelių krosnelį* reiškias ne **'pečių' o *'krūsnį, krūvą'*. Ar iš to išeina, kad galvas atskirai degindavo, ar tai iš pelenu išrinktų kaulų liekanų krūva – atskiras klausimas.

§ 12. Po šios apžvalgos galima grįžti prie *pirtis* ištakų.

(a) Galima inkorporuoti kalbamus žodžius į numatomą ide. bendriją **per-*, **preu-* 'sprühen, spritzen...' (IEW: 809), kaip tam tikrą specifinę leksikalizaciją 'karštis' link. Eiga įmanoma nuo ugnies gavimo titnagu kibirkščiuojant, purškiant, arba gręžiant kietu mediniu stiebu ant medinio pamato, kur prieš ugnies pasirodymą pirmiausia atsiranda dūmai. Iš **per-* 'kibirkščiuoti ar dūminti kuriant ugnį', nesunku pereiti prie reikšmės 'ugnis' ir 'karštis'. Šiuo atveju vargu galima atskirti **preus-* 'brennen; frieren' (IEW: 846), taip pat **(s)p(h)er-* 'sprühen...' kurį Pokorny jau neatskiria nuo **per-* 'purkšti, lašnoti...!'

(b) Galima rekonstruoti ide. dial. arba balt.-sl. **per-* 'kaisti'. Nemažai žodžių bylotų už pagrindinę reikšmę **per-* 'garinti', tačiau kas buvo pasakyta apie *perdinti* ir *pirtį kurti*, *peršėti* 'griaužiančiai skaudėti; patirti nerimą, sielvartą', tam prieštarauja. Namų pavadinimai *pirkià* 'gyvenamas valstiečių namas, troba; patalpa žmonėms gyventi; viralinė, maisto sandėlis', *pirkčià*, *pirkátė*, *pirkė*, *pirkyna*, *pirktátė*, *pirktėlė* 't.p.' su garu nesusiję, greičiau su dūmu. Nei su dūmu, nei su garu nesisieja liet. *pirkšnė*, *pirkšnis* 'smulkutė žarijėlė įkaitusiuose pelenuose; kibirkštis, žiezirba' (LKŽ: IX 1097). Tuo liečiame variantą (a): ide. **per-* 'kibirkščiuoti kuriant ugnies'.

Pirkšnė, *pirkšnis* 'žarijos...', šalia *pirkia*, *pirktis*, turi formantą *-k-*, *pirkšnis* < **prk-sni-*, kur daryba kaip pvz., *krósnis* 'krūsnis, akmeninis pirties pečius', *krūsnis* 'akmenų krūva' (plg. Skardžius 1996: 221). Galimas dalykas, kad **per-* 'kaisti' ir **per-* 'garinti' jau baltų prokalbėje egzistavo lygiagrečiai, nepriklausomai vienas nuo kito.

II. Liet. *Spagta*, Pr. *Spagtas* (kilm.), *Specte*, *Spigsna*.

§ 13. Dėl liet. *spagta* 'pirtis' reikšmės didesnės abejonės nekilo: *Pirtis, arba spagta, buvo visu didžiausia jų vaiste, kurią lankė, vesdami tenai su savimi lygiai ir svečių bei keleivių* (Daukantas, cit. LKŽ: XIII 308). Tačiau žodis tik vieną kartą minėtas. Pr. *specte – bat* (E 555) suprantama kaip **'prausimas'* (Mažiulis 1997: 144). Taip pat įmanoma **'patalpa maudymuisi' = 'pirtis' vietoj 'prausimas'*. Elbingo žodynėlyje nėra daug abstrahių veiksmų pavadinimų, didžiausia žodžių dalis – realijos. Matyt, tokia reikšmė spėjama dėl trečio katekizmo *spagtas* (gen. sg. fem.; 119₄) – *den ewigen Segen deines himlischen Bades erlange* (119₃₋₄), *vndas spagtan* (acc. sg.; 103₉₋₁₀) – *hat sie gereiniget durch das Wasserbad im Wort* (103₈), *spagtun* (acc. sg.; 119₁₉) – *damit diß Badt deiner Heiligen Tauff* (119₁₅₋₁₆), *spigsna* (63₂) – *ein Bad der newen geburt im heyligen Geyst* (63₂) (Mažiulis 1997: 141; III katekizmas cit. pagal Mažiulis 1981: 143, 199, 225, 227). Vadinasi, *specte* (E 555) bei liet.

spagta byloja už realiją 'patalpa maudymuisi', tuo tarpu katekizmo sakiniai duoda pirmenybę 'prausimas, numazgojimas; apšlakstymas'. Mažiulis (1997: 141-146) įžiūri visuose žodžiuose reikšmę 'prausimas' ir mėgino juos sieti su liet. *spagas* 'lašas, truputį' bei *spóginti* 'išplėsti, išversti (akis)'. Pastarasis žodis, *spóginti* nelabai tinkamas, tačiau minėtini *spagčióti* 'lašnoti, purkšti (apie lietu)', *spagsnóti* 't.p.', *spagėti* 'labai verkti' (LKŽ: XIII 308) < *'ašaroms lašėti', *spiguolúotas* 'taškuotas, lašuotas' (LKŽ: XIII 402).

§ 14. Tačiau diskusijoje praleistas kontekstas. Katekizme kalbama apie krikštą. Dėl to nederėtų, kalbamas sąvokas suprasti kaip 'prausimas', o verčiau kaip 'krikštas vandeniui' ar net 'krikštas šv. dvasia'. Iš to kyla klausimas, kaip krikštydavo. Evangelijų krikštijimas įvyko upėje Jordane (pvz. Matth. 3.6). Palyginus su tuo, bet koks bažnytinis krikštas – stilizuota apeiga. Šiaip krikštas – kaip ritualinis apšlakstymas ar maudymasis – žinomas daugeliui tautų (Becker 1998: 300), tai ne krikščioniškas išradimas. Įdomu, kad prūsai perkrikštydavo vaiką upėje ar kitur, nuplaudami bažnytinį krikštą, ir suteikdami kitą vardą. Matyt, tai jiems nebuvo nauja apeiga. Už tokį elgesį jie buvo Sembos vyskupo (ca. 1426) išpeikti, uždėtos griežtos bausmės (BRMŠ: I 481, 479). Bažnytinis krikštas – prausimas specialiaame dubenyje bažnyčioje arba apšlakstymas vandeniui. Kadangi bažnyčia krikštydama pagonis, susidūrė su užduotimi krikštyti ne tik vaikus, bet ir suaugusius ir ne po vieno, o daug iš karto, suprantama, kad buvo teikiamas dar labiau stilizuotas modelis apšlakstyti vandeniui nei prausti dubenyje. Kaip žinia, iki šiol kat. bažnyčia Lietuvoje krikštija vaiką būtent taip: vaiką, tiksliau, jo galvą, apšlaksto vandeniui. Tačiau vokiečių ordino 1249 m. taikos sutartyje su prūsais reglamentuojama, kad tris kartus, įleisdamas kūdikį į vandenį, sakys "Kūdiki, aš tave krikštiju vardan..." (BRMŠ, I 241). Mažiulio požiūris (žr. § 13) galimas, jei šalia tokio krikšto egzistavo ir krikštas šlakstant. Vertėjas šiuo atveju turėjo ne tekstą pažodžiu išversti, o elgesio modelį perteikti. Palyginimas su liet. katekizmu (Mažiulis 1997: 141, 145) klaidingas. Tenai rašomas *apmazgojimas* leidžia spręsti apie liet. krikšto modelį, bet ne daugiau. Su tokia prielaida galima paaiškinti katekizmo žodžius, bet pr. *specte – bat* bei liet. *spagta* 'pirtis' sunkiai telpa į tokius rėmus.

§ 15. Smoczyński (2000: 164-166) irgi nepaiso konteksto ir teigia, kad ligi šiol pr. žodžiai yra etimologiškai "dunkel". Po jo kritikos (2000: 165): "der Versuch von Mažiulis (1997: 144), hier den Nachweis für die baltische Verbgrundlage zu erbringen, ist eine auf Sternchenformen aufgebaute Konstruktion, und kann somit zur Problemlösung kaum beitragen", stebina, kad autorius išsyk pereina prie "Sternchenformen": "Mir erscheint die Annahme vertretbar, daß *spag-t-* bzw. *spig-sn-* von einem verschollenen Verb abgeleitet sind, dessen Präsensbildung auf zweierlei Weise gestaltet war, einerseits **spag-a* bzw. **spag-ai*, andererseits **spig-a* bzw. **spig-ai*." (2000: 165). Toliau jis argumentuoja, kad šie veiksmažodžiai yra skoliniai iš vok. (ankst. nva. !) *zwäget* 'maudo, plauna' (2000: 165). Ar *zwäget* 'maudo, plauna' < *'skalbia' (plg. EWD: 918)? Tačiau nėra reikalo posakiuose apie krikštą skolintis vok. sąvoką *zwäget*, kuris vok. kalboje, kiek man žinoma, neturi sąsajų su krikštu.

§ 16. Nelabai įtikinama, kad prūsai būtų skolinęsi triviasias leksemas, kas rodytų toli pažengusią mišrią kalbą (tokia Smoczyński prielaida), ir tuo pačiu metu prūsišką morfologiją išlaikytų, kuriant iš vok. (ankst. nva.) *zwäget* 'maudo' ne tik du skirtingus veiksmažodžius, bet ir jų pamatu skirtingus abstrakčius daiktavardžius. O tai negalėjo padaryti vokiečiai, juk jiems pr. morfologija sunkiau suprantama. Atvirkščiai, sintaksėje ir morfologijoje prasiskverbė vokiečių kalbos struktūra, tuo tarpu, pr. leksika – lengviausiai

svetimtaučiams išmokstama kalbos dalis – galėjo išlikti prūsiška. Verčiant į prūsų kalbą, nesupratus gramatinių formų, reikėjo bent žodžių šaknis išversti.

Atkreiptinas dėmesys į kombinatoriką. Sakysim, kad vok. *-ä-* gali atitikti *-i-*, ar *-a-*, ir *zw-* perteikti pr. *sp-*, šalia daugybės kitų korektūrų (plg. Smoczyński 2000: 249-253 ir kt.), tuomet kiekviena raidė turi mažiausiai du interpretacijos variantus, vadinasi, žodis kaip *spig-* su keturiomis raidėmis turi $2^4 = 16$ interpretacijų. Jeigu tai būtų trys variantai kiekvienai raidei, tai turėtume $3^4 = 81$ interpretacijų. Su tokia daugybe variantų neturėtų tyrinėtojas problemų, bet kokiam vokiečių, lenkų ar lietuvių kalbų korpuse, – pagal iš anksto nustatytą nuomonę, pasirinkti tinkamą žodį skolinimo šaltiniu.

Abejotina, kad raidė *-g-* vok. dial. *zwäget* duotų pr. *-g-*, verčiau tai fonologinis *-j-*. Interpretuojant pr. žodžius germanizmais, neatsižvelgta į liet. *spagta* 'pirtis'. Ar Smoczyński manytų, kad tai – per prūsus gautas germanizmas ar net pačio Daukanto iš literatūros paimtas žodis?

§ 17. Palyginimas pr. *spagtas* su liet. *spagas* 'lašas, truputis', *spagčióti* 'lašnoti, purkšti (apie lietu)', *spagsnóti* 't.p.', *spagėti* 'labai verkti' gali paaiškinti *spagtas*. Semasiologinė eiga, kad iš 'lašinimas, varvėjimas' atsirastų 'pirtis' (Mažiulis 1997: 141) ne itin įtikinama, bet ne falsifikuojama. Prielaida, kad *spigsna* ir *spagtas* neklaidingi šaknies vokalizmu, rodytų, kad tai ne apofoninės vienos šaknies variantai. Tačiau dėl tapačios reikšmės, artimos giminystės sunku paneigti.

Išeities tašku galėtų būti fonetiškai artimi žodžiai su šaknimis *speng-*, *spang-*, *sping-*; *speig-*, *spig-*; *spag-*; *spalg-*, *spilg-* ir t.t., reikšmėmis susiję su stipria šviesa, blizgėjimu, šaižiu garsu ar šalčiu bei karščiu, tiek lietuvių, tiek latvių kalboje (LKŽ: XIII 307-559; LEV: II 261-268; Urbutis 1972: 57-61; Gliwa 2003: 10-11). Kartais vietoj *-g-* pasitaikęs *-k-* tik fonetinis, ne (morfo)fonologinis variantas. Taip įprasta traktuoti pr. *specte* – *bat* (E 555) (Mažiulis 1997: 144).

	'šviesa'	'garsas'	'purkšti, lašnoti, taškyti'	'šaltis'	'karštis'
speg-	? <i>spoktė</i> 'spingsulė, maža lemputė'	<i>spégčioti</i> 'dainuoti' <i>spógčioti</i> 'piepsėti; šūkčioti' <i>spõgti</i> 'skambėti'	<i>spãgas</i> 'lašas', <i>spagčióti</i> 'lašnoti' <i>spuoginis</i> 'susijęs su spuogais; taškuotas, šlakuotas'	<i>spógiti</i> 'mėlti (nuo šalčio)'	* <i>spagta</i> 'pirtis' pr. * <i>specte</i> 'pirtis'
speig-	<i>spaišliúoti</i> 'pradėti želti; kibirkščiuoti' <i>spìginti</i> 'labai stipriai šviesti' <i>spigčióti</i> 'žibsentis, bliksinti'	<i>spiẽgti</i> 'rėkti cypiamu, plonu balsu' <i>spýgauti</i> 'postoviai spiegti' <i>spaiplėti</i> 'įkyriai plonu balsu kalbėti'	<i>spaišliúoti</i> 'kibirkščiuoti'	<i>spìginti</i> 'labai šalti' <i>spéigas</i> 'didelis, spiginamas šaltis'	<i>spigùs</i> 'karštas, kaitrus' <i>spìginti</i> 'labai kaitinti; kepinti, spirginti' pr. * <i>spigsna</i> 'pirtis; maudymasis'

	'šviesa'	'garsas'	'purkšti, lašnoti, taškyti'	'šaltis'	'karštis'
spelg-	latv. <i>spāļgs</i> 'akinamas, ryškus' <i>spelgti</i> 'stelbti, gožti' <i>spilgti</i> 'skursti be saulės' <i>spalginti</i> 't.p.' <i>spēļgena</i> , <i>spāļgena</i> , <i>spolģena</i> 'Moosbeere'	latv. <i>spāļgs</i> 'spiegiamas, šaižus, skardus'	? <i>spūlginti</i> 'sproginti'	latv. <i>spāļgs</i> 'labai šaltas, pagelus, spiginamas'	latv. <i>spelguoņa</i> 'kaitra'
speng-	<i>spaiņguolē</i> , <i>spaiņgē</i> , <i>spaiņgena</i> , <i>speiņgelis</i> 'Moosbeere' <i>spaiņgē</i> 'akis' <i>spangālis</i> 'neregys' <i>spangaloti</i> 'blizgēti, žibēti' <i>spingē</i> 'saulē' <i>spingsulē</i> 'maža lemputė'	<i>spangēti</i> 'spengti, skambēti' <i>spangys</i> 'uodas' <i>speiņgti</i> 'ūžti, cypti' <i>spangūs</i> 'skambus, spengiantis'	<i>spaiņguolē</i> 'burbulēlis; žiezirbos (akyse)' <i>spungē</i> 'spuogas; taškas, dėmelė' pr. * <i>spanxti</i> / <i>soanxti</i> – vuncke 'kibirkštis' (E 35)	<i>spaiņguolē</i> 'šarmos kristalėlis'	
sperg-		<i>spirgėti</i> 'kepamam čirškėti; nuo šalčio traškėti' <i>spirginti</i> 'smarkiai, garsiai griežti'	<i>spirgis</i> 'žiezirba' <i>spūrga</i> , <i>spūrgas</i> , <i>spūrgana</i> 'apynio vaisius; pumpuras; žirginys; burbulas, pūslė; riebalų lašas, akis sriuboje' <i>spūrgė</i> 'smulkus gabalėlis, kruopelė'	<i>spirgà</i> 'speigas' <i>spirgti</i> 'labai šalti'	<i>sparginti</i> , <i>spirginti</i> , <i>spirgti</i> 'kepinti, šutinti' <i>spirgà</i> 'kaitra' <i>spirgėti</i> 'būti labai karštam'
spreg-	<i>spragčióti</i> 'blykčióti' <i>sprāgė</i> 'melynė' <i>spragė</i> 'sprogelė, žiezirba'	<i>spragatis</i> 'spragėjimas' <i>spragsėti</i> , <i>spragčióti</i> , <i>spragėti</i> 'traškėti (nuo karščio ar šalčio)'	<i>spragė</i> 'sprogelė, žiezirba; skeveldra' <i>spragióti</i> 'tarpais kristi, lašnoti' <i>sprygti</i> 'ašaroti'	<i>spragatis</i> 'speigas' <i>sprāginti</i> 'šalti, spiginti'	<i>spragatis</i> 'kaitra' <i>sprāginti</i> 'kaitinti, kepinti'

§ 18. Keletas semasiologinių pastabų, kodėl šios reikšmės pasitaiko bendrai:

(a) 'karštas' : 'šaltas' : 'šaižus' : 'blyškus' yra stiprus jausminis patyrimas, latv. *spalgs* įgavo reikšmę 'smarkus, stiprus' (Urbutis 1981: 180-184; plg. Gliwa 2002: 5-6), ar net per stiprus latv. *spīdzināt* 'kankinti' (latv. *dzi-* dėsninai iš ryt. balt. *g'-*, plg. liet. *giesmė* : latv. *dziesma*).

(b) 'karštas' : 'šaltas' gali sukelti tam tikrą garsą, plg. posakį: *šalta, net tvora braška*, ar *spirgėti* 'kepamam čirškėti',

(c) kalbant apie žiezirbas pasitaiko reikšmės 'karštas' : 'šviesus' : 'purkšti' bendrai (LEW: 809 ir lit.),

(d) o žiezirbos akyse nuo smūgio, ligos, sujungia kartu 'šviesus' : 'purkšti',

(e) 'karštas' > 'garsas' : *spirgelė* 'karštakošis, nenuorama', *karštakošis*, vok. *Hitzkopf*, rus. dial. *парь*, *парневые слова* 'neapgalvota kalba' (REW: III 206) – *spirginti* 'tankiai,

karščiuojant šnekėti', vok. *hetzen* 'apkaltėti, siundyti' < kauz. *'medžiojant kaitinti auką', plg. *erhitzen, heizen* 'kaitinti, šildyti' : *Hatz* 'medžioklė, skubėjimas' (kitaip EWD: 372). Ribos tarp atskirų šaknų nėra ryškios, tačiau kartais pasitaiko skirtingo laipsnio griežta leksikalizacija, pvz. *speig-* 'šaltas', tuo tarpu iš *speig-* išsivystęs ryt. balt. *spieg-* 'rėkti, cypiti', pažymi tik garsus.

§ 19. Semasiologinės pastabos paaiškina, kodėl reikšmės susimaišė ar kaip jos atsirado. Bet jos nepaaiškina daugybės fonetinių variacijų. Indoeuropeistikoje įprastas šaknies determinantų konceptas "Wurzelerweiterung" čia netaikytinas. Norint taikyti šią sistemą, reikėtų atskirti *-g-* nuo šaknies, ir numanyti morfemą su *-g-*, identišką žodžiuose *žmo-gus*, ar *ei-ga* (Bammesberger 1999: 91). Nors tai įmanoma, suponuojant šaknį ide. **sp(h)e-* 'purkšti, dūmti', determinantais būtų nebūdingi *-i-*, *-r-*, *-l-*, *-n-*.

Todėl kalbama apie kontaminaciją, pvz. tokių šaknų **(s)p(h)el-* 'baltas, pilkas; blizgėti', **sp(h)end-* 'šviesti' ir kt. (LEW: 871-874), arba apskritai apie ekspresyvinius darinius, pvz. šaknies *spVg-* su ekspresyviniais intarpais *n*, *l*, *r*, *i*. Dėl *sprVg-* : *spVrg-*, Fraenkel nurodo santykį su metateze *sprogti, sproginti, spragėti* : *sparginti, spirgti*, prilygstantį *pirkti*: *prekė* ar *piršti* : *prašyti* (LEW: 882, 861), su antrine apofonija (*-ar-* : *-ir-*) sukurta nulinio laipsnio *spirg-* (*-ir-* < *-r-* : *-ra-*) pagrindu. Kiek tai liečia garsus, tai gali būti ir onomatopoeinės variacijos, plg. *barškėti* : *braškėti*, *čirškėti* : *tarškėti* : *traškėti*.

Panašus reiškinyt būtų vok. *glänzen, glimmen, gleißen, glitzern* 'blizgėti, žerėti': "Daneben eine Reihe weiterer 'Glanz'-wörter mit Anlaut *gl-*, ohne daß es sinnvoll wäre, daraus eine besondere Wurzel o.ä. zu konstruieren. Der Anlaut *gl-* ist im Deutschen ein Phonasthem für 'leuchten.'" (EWD: 326). Čia reikšmės nėra taip plačiai išsiskleidusios kaip baltų kalbų pavyzdyje.

Bet nagrinėti šio reiškinių kilmę šiame straipsnyje ne itin svarbu. Gana konstatuoti, kad jis toks egzistuoja ir kad galima paaiškinti, kodėl žodžiams liet. *spagta*, pr. *spigsna*, *spagtas*, *specte* nebūtina tilpti į vienos šaknies apofoniją.

§ 20. Kaip matyti, lentelėje visus pirties pavadinimus įrašiau į skyrių 'karštis', nors dėl *spagtas*, *spigsna* buvo kalbėta apie krikštą su galima sąsaja 'purškimas, apšlakstymas'.

Tarkime, pirties pavadinimus pr. *specte*, liet. *spagta* 'karštis', galima paaiškinti. Tada kyla klausimas, ar pr. *spagtas*, *spigsna* galėtų būti artimos giminės šioms pirties sąvokoms. Šilta pirtis yra žinoma kaip gimdymo vieta (Daunys 1991: 152; Daunys 1992: 93-94; Paukštytė 1999: 51, 53), ir galima manyti, kad (naminis) krikštas, atliekamas bobutės-priėmėjos, iš dalies identiškas pirmajam kūdikio nuplovimui, po gimdymo, dar pirtyje. Toks nuplovimas, kartais traktuojamas kaip "ano pasaulio" liekanų nuvalymas, turėjo religinę reikšmę (Paukštytė 1999: 58). Pirmo plovimo vanduo reikšmingas liaudiškame tikėjime: tose kūdikio kūno vietose, kur nenuprausta, vėliau išaugt apgamos (Paukštytė 1999: 58-59).

Senas tokios šventės pavadinimas – *radynos*, (Paukštytė 1999: 64, Šeškauskaitė 2001: 75-83), latv. *pirtīžas* 'mazgāšanās pirtī pirms dzemdībām; raugos iešana, mielasts pēc bērna piedzimšanas' (LEV: II 56). Fraenkelio (LEW: 683) teiginys, kad lit. *radynos* – skolinys iš rus. *rodiny* 'Entbindung, Niederkunft, Feier derselben' yra bereikalingas (nors paplitęs tik rytų Aukštaitijoje, Paukštytė 1999: 65). Pats Fraenkelis (LEW: 701) liet. *rasti* lygina su s. sl. *roditi* 'gebären, erzeugen', latv. *radīt* 'gebären, hervorbringen', *rads* 'Verwandter, Geschlecht, Stamm'. Pribuvėja turėjo religines kompetencijas; naujagimiui esant silpnam, turėjo teisę suteikti bažnyčios pripažintą krikštą (Paukštytė 1999: 57, 61, 70). Pabrėžiama bobutės svarba iki krikšto, tik pakrikštytas vaikas perduodamas kūmams bei tėvams (Paukštytė 1999: 61). Tai rodytų, kad senas palaiminimas, dar vadinamas krikštas iš

vandens ar *naminis* krikštas (Paukštytė 1999: 64, 70; atitinkamai Ukrainoje *z vody*: Boriak 2002: 37), suteiktas kūdikiui po gimdymo, buvo perkeltas į krikštą bažnyčioje.

Tad, galima visas sąvokas priskirti pirties pavadinimams ar su ja susijusiems reiškiniams ar liet. *spagta*, pr. *specte* priskirti pirčiai, o kitas – pr. *spigsna*, *spagtas*, – krikštui apšlakstant. Manychiau, krikštas šlakstant yra vėlyvas ir susimbolintas reiškinys, ir toks elgesys negalėjęs prisidėti prie žodžio darybos. Todėl pirmą versiją laikau labiau pagrįstą.

III. Pr. *Stubo*

§ 21. Dėl pilnumo dar minėtinas skolinys pr. *Stobe* – *Stubo* (E 220), reiškias 'pirtis' dėl pr. *Stubonikis* – *Beder* (E 550), plg. § 3. Matyt, tai miestietiška pirtis, kur mokama už paslaugas ar valdiška pirtis, priklausanti vok. diduomenei. Aptarnaujantis personalas galėjo būti vietiniai prūsai: *stubonikis*.

IV. Išvados

§ 22. Iki šiol paplitusi *pirties* etimologija iš **per-* 'mušti, vanoti' atmestina, kaip ir teiginys "skolinimosi metu *pirtis* ... kurioje lietuviai su latviais senovėje ne tik perdavosi, bet ir gyvendavo". Rekonstruota ide. **per-* 'kaisti' ir svarstytos sąsajos su *paròs* (kilm.) 'garo', *põrinti* 'šutinti', *perėti* 'paukščiui tūpti ant kiaušinių', *persùs* 'degančiai skaudus'. Dėl *paròs* bei sinon. *pãras* ir *põrinti* iškelta mintis, kad tai ne skoliniai iš slavų, o dialektizmai, paveldėti relikvai < **per-* 'kaisti'. Ar *perėti* priskiriame **per-* 'kaisti' arba **per-* 'gimdyti, sukurti' negalima spręsti, bet šiai diskusijai didelės reikšmės neturi. Pokornio (IEW: 818) pateikiami terminai apima žmogų ir žinduolius, todėl baltiškoji medžiaga atskirta ir reikalauja labai abstrakčios rekonstrukcijos. Įdomi semasiologinė lygtis vok. *Bad*, *brüten*, *brühen*, *Brand*, *Brodem* : liet. *pirtis*, *perėti*, *põrinti*, *pirkšnùs*, *paròs*.

Tos pačios šaknies, bet skirtingos darybos žodžiai *pirtis* ir *pirkià*, galbūt iš pradžių skirtingų dialektų sinonimai, vėliau, įgydami skirtingas reikšmes, patyrė leksikalizaciją.

Liet. *spagta*, pr. *specte* 'pirtis' sietini su daugiareikšme ekspresyvine, kontaminacijos būdu atsiradusia, paderme *spVRg-* 'karštas; šaltas; purškias; šaižus; blyškus', būtent dėl esančio karščio pirtyje. Apžvelgiant į pr. *spagtas* (kilm.), *spigsna* 'krikštas vandeniui' krikšto kontekstą, įmanoma eiga, kad tai gimininga liet. *spagčioti* 'lašėti' ir kt. ir reiškė **krikštyti apšlakstant* < **apšlakstyti*'. Senesnė, nei krikščioniškas krikštas, yra atitinkama numanoma pagoniška apeiga, kuri vyko pirtyje. Dėl to sąsaja su pirties pavadinimais taip pat įmanoma.

Bernd Gliwa

Sargeliai

LT-60433 Žaiginys, Lithuania

berndgliwa@yahoo.de

V. Literatūra

Bammesberger, Alfred (1999), "Dėl lietuvių daiktavardžio *žmogus* : *žmonės* kilmės", *Baltistica* 34,1: 89-92.

Becker, Udo (1998), *Lexikon der Symbole*, Freiburg/Basel/Wien: Herder.

Boriak, Olena (2002), "The midwife in traditional Ukrainian Culture: Ritual, Folklore and Mythology", *SEEFA Journal* 7,2: 29-49.

- BRMŠ = Vėlius, Norbertas (sudarė) (1996), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 1*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla.
- Būga, Kazimieras (1959), *Rinktiniai raštai II*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Bugailiškis, P. (1934), "Senovės pirtis", *Gimtasai kraštas 2*: 92-98.
- Daunys, Stasys (1991), "Mergaičių auklėjimo aspektai pirčių papročiuose", in: Kudirka, Juozas (sudarė), *Lietuvių liaudies papročiai*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Daunys, Stasys (1992), "Pirties tako papročiai", *Liaudies kūryba III*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, Lietuvos etninės kultūros draugija.
- Dini, Pietro Umberto (2000), *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.
- E = *Vokiečių – Prūsų kalbų Elbingo žodynelis*, XIV a. pradžia, in: Mažiulis 1981: 14-61.
- Endzelins, J. (1943), *Senprūsų valoda*, Rīga. cit. Mažiulis 1996.
- EWD = Kluge, Friedrich (1999), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 23. erw. Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin / New York: W. de Gruyter.
- Gliwa, Bernd (2002), "Nuodingų augalų *nuokana* 'Cicuta virosa' bei *nuokanis* 'toks grybas, Lactarius turpis' pavadinimai lietuvių kalboje" *Onomasiology Online 3*: 1-7.
- Gliwa, Bernd (2003), "Witches in Baltic Fairy Tales", *Onomasiology Online 4*: 1-14.
- Gliwa, Bernd (2003a), "*Die Hexe und der Junge* (AaTh 327 F) und *Der Junge im Sack der Hexe* (AaTh 327 C). Ein kulturgeschichtlicher Deutungsversuch litauischer Märchen", *Fabula 44* (3/4): 272-291.
- Grigalavičienė, Elena (1995), *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Hoad, T.F. (1996), *The Concise Dictionary of English Etymology*, Oxford/New York: Oxford University Press.
- IEW = Pokorny, Julius (1994), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I* (3. leid.), Tübingen, Basel: Francke.
- Jasiūnaitė, Birutė (2000), "Skalsą beržo lapui!", *Kalbotyra 48,1 – 49,1*: 39-48.
- LEV = Karulis, Konstantīns (1992), *Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1-2*, Rīga: Avots.
- LEW = Fraenkel, Ernst (1962-1965), *Litauisches etymologisches Wörterbuch I-II*, Heidelberg / Göttingen: Carl Winter Universitätsverlag / Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lyberis, A. et al. (eds.) (1979), *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- LIV = Rix, Helmut et al. (2001), *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden: Reichert.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas I-XX* (1956-2002), Vilnius: Mintis / Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.
- Luchtanas, Aleksiejus (1988), "Tyrinėjimai Kernavėje", in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, 137-142, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos istorijos institutas
- Mažiulis, Vytautas (1981), *Prūsų kalbos paminklai II*, Vilnius: Mokslas.
- Mažiulis, Vytautas (1996), *Prūsų kalbos etimologijos žodynas III*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla.
- Mažiulis, Vytautas (1997), *Prūsų kalbos etimologijos žodynas IV*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.
- Paukštytė, Rasa (1999), *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime*, [Lietuvos etnologija 6], Vilnius: Diemedis.
- REW = Vasmer, Max (1964-1973), *Этимологический словарь русского языка 1-4*, перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева, Москва: Прогресс.
- RL = *Rusų-lietuvių kalbų žodynas I-IV* (1982-1985), sudarė Ch. Lemchenas ir kt., Vilnius: Mokslas.
- Smoczyński, Wojciech (2000), *Untersuchungen zum deutschen Lehngut im Altpreussischen*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagellonskiego
- Skardžius, Pranas (1934), "Pirties žodžio sąvoka ir kilmė", *Gimtasai kraštas 2*: 74-75.

- Skardžius, Pranas (1996), *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla.
- Slaviūnas, Zenonas (1959), *Sutartinės III*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Slonimskis, S. (1928), "Материалы по истории медицины в Литве", *Tauta ir žodis* 5: 511-561.
- Straigis, Justinas (1994), *Bitininkystė*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Šeškauskaitė, Daiva (2001), *Sutartinės – senovės apeiginės giesmės*, Kaunas: Dakra.
- Urbutis, Vincas (1972), "La. spalgs reikšmės ir kilmė", *Baltistica* 8,1: 57-61.
- Urbutis, Vincas (1981), *Baltų etimologijos etiudai*, Vilnius: Mokslas.
- Vanagas, Aleksandras (1981), *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Vanagas, Aleksandras (1987), "Baltų arealas toponimijos duomenimis", in: Volkaitė-Kulikauskienė, Regina et al. 1987: 47-52.
- Vidugiris, Aloyzas (1998), *Zietelių tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Volkaitė-Kulikauskienė, Regina et al. (1987), *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmas (1984), *Lietuvių kalbos kilmė*, [Lietuvių kalbos istorija 1], Vilnius: Mokslas.

version received on 8 March 2004